

گفت و گو با حسینعلی رحمتی، پژوهشگر

وقف فرهنگی به مثابه امری اخلاقی

وقف بیش و پیش از هر چیز، مفهومی دینی است. با این حال، در طول زمان، بخشی از فرهنگ اجتماعی و اخلاقی ایرانیان هم شده است. دکتر حسینعلی رحمتی، پژوهشگر و نویسنده، با کتاب هفته درباره اهمیت این سنت سخن گفت.

احساسات و عواطف یا قرارداد انسان‌ها نیستند. اگر این بحث را با موضوع رابطه دین و اخلاق پیوند دهیم می‌توانیم بگوییم هریک از این دو به دیگری یاری می‌رسانند. اگر از منظر واقع‌گرایی اخلاقی به موضوع وقف نگاه کنیم، می‌توانیم مدعی شویم که وقف دارای حسن عقلی است و به همین دلیل است که می‌بینیم گاه حتی افرادی که ممکن است اعتقاد دینی نداشته باشند، نسبت به عمل وقف اقدام می‌کنند. البته وجود آموزه‌های دینی درباره وقف، انگیزه دینداران را برای عمل به این فضیلت اخلاقی تقویت می‌کند.

معمولاً نذر و وقف در کشور ما به حوزه‌هایی خاص منحصر شده‌اند، از جمله نذر غذا یا وقف ملک برای مسجد یا حسینیه. آیا چنین سنتی را می‌توان به حوزه‌های فرهنگی نیز تسری داد؟ چه نتایجی را می‌توان از انجام چنین کاری انتظار داشت؟ یکی از وظایف و مسوولیت‌های مهم عالمان و اندیشه‌وران دینی در جامعه ما آن است که همواره دنبال واکاوی مفاهیم دینی بر اساس دیدگاهی جامع‌نگر باشند. درباره وقف هم باید این موضوع مورد توجه قرار گیرد و تبیین شود که نذر و وقف می‌تواند در حوزه امور فرهنگی و علمی و پژوهشی هم مطرح شود. با توجه به اهمیت و تأثیر فعالیت‌های فرهنگی و علمی از یک طرف و نیاز شدید جامعه امروز ما به این‌گونه فعالیت‌ها از طرف دیگر، وقف فرهنگی را می‌توان یکی از امور ضروری در عصر حاضر دانست. چه در کشور خودمان و چه در کشورهای دیگر شاهد این هستیم که افراد خیر معمولاً بخشی از دارایی‌ها و درآمدهای خود را وقف این‌گونه فعالیت‌ها می‌کنند به‌گونه‌ای که سال‌ها پس از فوتشان همچنان نام نیک آنان برقرار و دعای خیر مردمان سرمایه معنوی آنان است. این سخن البته به معنای کم‌ارزش شمردن وقف‌هایی که از آنها نام بردید نیست بلکه تأکیدی است بر اینکه باید نیازها و موضوع‌های علمی، پژوهشی و فرهنگی را هم وارد دایره وقف قرار داد.

چه کارهایی را می‌توان از مصادیق وقف یا نذر فرهنگی دانست؟

وقف یا نذر می‌تواند برای موارد فراوانی به کار رود که برخی از آنها را می‌توان این‌گونه برشمرد: ۱. انجام تحقیق و پژوهش در حوزه‌های مورد نیاز جامعه به ویژه درباره اندیشه‌های اسلامی و معرفی پیشوایان دینی ۲. ترجمه آثار معتبر علمی به زبان‌های گوناگون ۳. راه‌اندازی سایت‌ها و پایگاه‌های اینترنتی در زمینه‌های دینی و علمی ۴. تولید آثار هنری از قبیل فیلم‌ها و سریال‌های جذاب برای معرفی فرهنگ و اندیشه اسلامی ۵. تشکیل مراکز علمی برای پاسخگویی به پرسش‌ها و شبهه‌های دینی ۶. تأسیس دانشگاه‌ها و پژوهشگاه‌ها یا راه‌اندازی رشته‌های علمی مورد نیاز جامعه ۷. فراهم کردن زمینه رشد و ارتقای علمی افراد مستعد ۸. وقف کتاب‌های

نذر، وقف و احسان از مفاهیم پرکاربرد در فرهنگ دینی مردم ایرانند و به‌ویژه در ایام خاص مانند ماه مبارک رمضان یا ماه محرم، گرایش به انجام آنها افزایش می‌یابد. جایگاه و اهمیت این مفاهیم را در اسلام چگونه ارزیابی می‌کنید؟

وقف نه تنها یکی از مفاهیم ارزشی در تفکر اسلامی، بلکه سنتی نیکو بین مسلمانان بوده و هست. در آیات قرآن مواردی است که می‌توان از آنها برای تبیین دیدگاه اسلام درباره وقف کمک گرفت؛ به عنوان مثال در آیه ۴۶ سوره کهف گفته شده که اموال و فرزندان انسان دارایی‌های این دنیایی او و موجب زینت او در دنیایند ولی در مقابل از کارهایی سخن به میان آمده که «باقیات الصالحات» محسوب می‌شوند و گفته شده این اعمال نزد خدا پاداشی نیکوتر و پاینده‌تر دارند. در آیه ۹۲ سوره آل عمران هم آمده که به مقام بزرگی نیکو نمی‌رسید مگر اینکه از آنچه دوست دارید انفاق کنید. وقف را می‌توان یکی از مصادیق باقیات الصالحات و راه‌های رسیدن به نیکبختی دانست. در روایات اسلامی، از جمله در روایتی از امام صادق (ع) هم از تعابیری چون «صدقه جاریه» سخن به میان آمده که مقصود از آن کارهای خیری است که حتی پس از مرگ انسان همچنان جریان دارند. از سخن حضرت فهمیده می‌شود که پس از مرگ انسان در نامه اعمال او ثوابی ثبت نمی‌شود مگر به خاطر سه چیز، که یکی از آنها صدقه جاریه‌ای است که توسط شخص بنا نهاده شده است. برخی از عالمان دینی «وقف» را یکی از مصادیق بارز صدقه جاریه دانسته‌اند. توجه به مواردی از این دست نشان‌دهنده آن است که وقف در اندیشه و عمل اسلامی جایگاهی والا دارد. جدای از این موارد، از منظر اخلاقی هم می‌توان به اهمیت وقف پی برد.

چگونه می‌شود این موضوع را از منظر اخلاق مورد بررسی قرار داد؟

اینکه انسان از بخشی از اموال و دارایی خود از روی اختیار و اراده دست بکشد از چند جهت، عملی اخلاقی محسوب می‌شود. یکی اینکه وقف از مصادیق کمک به دیگران و تعاون و همکاری در کارهای نیک است. دیگر آنکه نشان‌دهنده دلسوزی و مهربانی و شفقت به مردم است. وقف همچنین باعث کاهش رنج و آلام دیگران از یک سو و موجب شادی و خوشحالی آنان از سوی دیگری می‌شود. علاوه بر اینها انجام وقف موجب تشویق و ترغیب دیگران به کاری اخلاقی می‌شود که این هم موضوعی ارزشمند است. همه این موارد مویده‌اند که از نظر اخلاقی هم وقف، فعلی انسانی نیکو و پسندیده است.

این نگاه اخلاقی با آن دستورات دینی چه نسبتی دارد؟

واقع‌گرایان اخلاقی معتقدند بین هریک از افعال انسان و حسن یا قبح اخلاقی آن ارتباطی واقعی وجود دارد و خوب و بد بودن کارها تابع اموری چون

واقع‌گرایان اخلاقی

معتقدند بین هریک از

افعال انسان و حسن یا

قبح اخلاقی آن ارتباطی واقعی

وجود دارد و خوب و بد بودن

کارها تابع اموری

چون احساسات و عواطف

یا قرارداد انسان‌ها نیستند

این پرسش را می‌توان در ادامه پاسخ سؤال قبلی جواب داد؛ به این معنا که یکی از مهم‌ترین و موثرترین راه‌های تشویق و ترغیب افراد به مشارکت در وقف و نذر فرهنگی استفاده از کسانی است که سخن و عملشان در جامعه تأثیرگذار است و در اصطلاح به آنان گروه‌های مرجع گفته می‌شود. ورزشکاران، هنرمندان، سیاستمداران و مدیران جامعه از این گروه‌اند. شخصیت‌های مذهبی هم در همه جوامع جزو گروه‌های مرجع محسوب می‌شوند و به دلیل جایگاه و نفوذی که در جامعه دارند در تبلیغ فرهنگ وقف و وقف فرهنگی می‌توانند بسیار مؤثر واقع شوند. برای بهره‌گیری از این افراد لازم است ابتدا خود ایشان متوجه ضرورت و اهمیت وقف فرهنگی شوند و پس از آن درصدد تبلیغ این موضوع و ترغیب انسان‌های خیر به وقف فرهنگی برآیند. اگر شخصیت‌های مذهبی، خود به وقف یا نذر در زمینه امور علمی و فرهنگی اقدام کنند، طبیعتاً تأثیر عمل و سخنشان چندین برابر می‌شود. نگاهی به تاریخ اسلام نشانگر وجود شخصیت‌های دینی فراوانی است که در سخن و عمل برای جهت‌دهی اوقاف و نذورات به سمت امور علمی و فرهنگی فعال بوده‌اند و برکات این کارشان تا سال‌ها پس از حیاتشان ادامه داشته و دارد. این افراد می‌توانند الگوها و اسوه‌های خوبی در جامعه امروز ما برای توجه هرچه بیشتر به وقف فرهنگی باشند.

چاپی و خطی به کتابخانه‌ها ۹. راه‌اندازی و تجهیز کتابخانه به‌ویژه در مناطق محروم ۱۰. انتشار نشریه درباره موضوع‌ها و به زبان‌های گوناگون ۱۱. تأسیس کرسی‌های علمی در دانشگاه‌های کشورهای دیگر برای معرفی فرهنگ اسلامی یا فرهنگ و تمدن ایرانی ۱۲. انتشار کتاب‌های مفید و ارزشمند ۱۳. پرداخت یارانه‌های فرهنگی به مردم.

برای انجام هرچه بهتر وقف فرهنگی چه باید کرد؟ با توجه به اهمیت وقف فرهنگی و برای پیشگیری از هرگونه سوءاستفاده یا سوءعملکرد در این زمینه که موجب دور شدن این‌گونه وقف‌ها از اهداف خود می‌شود، لازم است کسانی که قصد انجام چنین عمل خیری را دارند حتماً با افراد آگاه و دانشمند و دلسوز مشورت کنند تا اولاً اموال خود را در زمینه‌هایی وقف کنند که بیشترین نیاز و بیشترین تأثیر را داشته باشد و ثانیاً به‌گونه‌ای وقف کنند که چه در زمان حیات و چه پس از درگذشتشان سنت حسنه‌ای که پایه‌گذاری کرده‌اند به بهترین وجه مورد استفاده قرار گیرد و دیگران نتوانند آن را از اهداف خود دور کنند. طبیعتاً عمل وقف جدای از جنبه شرعی آن، ابعاد حقوقی و قانونی، فرهنگی و اجتماعی هم دارد که لازم است افراد خیر و متخصص در این زمینه‌ها واقفان را یاری کنند. همچنین خوب است یک بانک اطلاعاتی مثلاً در قالب سایت اینترنتی تشکیل شود و همه افراد و مؤسسه‌ها بتوانند زمینه‌ها و موضوع‌های فرهنگی را که نیازمند حمایت اند معرفی کنند تا افراد خیر با اطلاع و آگاهی بیشتری به نذر یا وقف فرهنگی اقدام کنند.

تاکنون به صورت پراکنده و گاه‌گاه طرح‌هایی با هدف نذر کتاب انجام شده‌اند. برای همه‌گیر شدن این برنامه‌ها چه راهکارهایی را می‌توان در نظر گرفت؟ کتاب یکی از مصادیق نذورات فرهنگی است ولی باید به موارد دیگری که قبلاً گفته شد هم توجه شود. به هر حال، برای گسترش، تداوم، انسجام بخشی، فرهنگ‌سازی و انگیزه‌افزایی درباره وقف و موقوفات و نذورات فرهنگی چند راه پیشنهاد می‌شود: ۱. بهره‌گیری از رسانه‌های جمعی، به‌ویژه صدا و سیما و روزنامه‌ها برای فرهنگ‌سازی و انگیزه‌افزایی انسان‌های خیر ۲. استفاده از امکانات فراوان فضای مجازی به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی ۳. فعال شدن بیش از پیش نهادهای مرتبط با وقف، مثل سازمان اوقاف و امور خیریه ۴. معرفی و تشویق کسانی که به وقف فرهنگی اقدام کرده‌اند ۵. معرفی ثمرات و دستاوردهای وقف‌های فرهنگی ۶. شناسایی افراد توانمند و مراجعه حضوری به آنان برای جلب مشارکتشان در وقف فرهنگی.

شخصیت‌های مذهبی برای گسترش احسان فرهنگی چه وظایفی برعهده دارند و چه اقدام‌هایی می‌توانند انجام دهند؟